

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET TÖRT. SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként.

November 1.

Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája. (Vége.) Irta: Lénárt József tanár. — Gr. Teleky Ádám Dobokav. főispán beszéde. 1781. Közli: Hodor Károly. — Adományjegyzék.

Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete, jelleme és politikája.

Irta: Lénárt József tanár.

(Vége.)

Látva ezt Mohamed szultán, birodalmának egész erejét Magyarországra zúdította s oct. 26-án megesett a szerencsétlen mező-keresztési ütközet, melyben Zsigmond 10 ezer emberrel vett részt és a hol 6000 magyar, köztök 2000 erdélyi és sok főúr lelte jeltelen sírját (Bethlen F. IV. k. 26—27 l. Miles Würngengel 174. l.) Zsigmond innen is veszteséggel s borus kedélylyel térvén haza, a közelgő téllal búskomorsága is fokozódott. A harcziárma szüntével — mi nyárban még nyújtott elszoródást — mind inkább erőt vett rajta házasságának reménytelensége⁸⁰, került szép nejének tekintetét, mert azon egy ütökös vádat képzelt lebegni, szóval menekülni szeretett volna mindentől, mi őt múltjára emlékezteté. Carillo már erre is előkészítette a szerencsétlen ifju embert és még az utóbbi vesztett hadjárat előtt septemberben felment Prágába, hogy Zsigmond lemondását, nejétől való elválasztását s Erdélynek teljesen német kézre játszását előkészítse. E tervben az is benne volt, hogy

⁸⁰) Bethlen F. IV. k. 249. lapján láthatólag környezete gondoskodott hogy lelkét folyton nyugtalanítsák; bővölésnek, ördög munkájának, a megöltek átkának tulajdonítván szerencsétlen állapotát — (krónika szerint, midőn távol volt, vágyott neje után, közelben irtózott tőle) — melybe éppen ők társították az ifjúkori kicsapongások által.

Rudolf levele Hatvaninál III. k. Okmánytár 92. l. „Jam diu est, quod Transylvaniae princeps . . . desiderium suum exposuerit, ut cum naturae in se defectum sentiret, devortium sibi . . . facere . . . liceret . . .“

őt lemondásra bírva pappá tegyék⁸¹⁾ s így fejedelemségét lehetlenné téve Erdélyt Rudolf kezére adják. E tervbe a pápa útján Endre bíbornok is bele volt vonva, csakhogy neki ehhez magát illetőleg némi eltérő utógondolatai lehettek.

A titkos terv értelmében tehát 1597. febr. 17-én Zsigmond ismét megjelenik Prágában Józsika és Bocskai kíséretében. Márcz. 4-én Rudolf nagy udvari pompával nyakába akasztja a Fülöp spanyol királytól kicszkozólt, aranygyapjas vitézi jelvényt, mi által egyszersmind a római császár hűbéresévé is fel lőn avatva.⁸²⁾

Miután a szerződést megkötötték, melynek értelmében Zsigmond a fejedelemséget Rudolf kezébe tette le 100 ezer frt évi jövedelem, Oppeln és Ratibor sziléziai sovány uradalmakért, marc. 7-én haza jött.

Hogy Erdély rendei az ő vésszes kormánya alatt mennyire süllyedtek, az is mutatja, hogy az april 27-iki országgyűlésen — bár tudták mit forralnak Prágában — nem akadt egyetlen férfias hang, mely a haza sorsáért, ez alkotmány-ellenes, árulással határos eljárásért kérdőre vonta volna őt és tanácsadóit; úgy, hogy miután Zsigmond sem közölte velük a dolgot, a végén még hálálkodnak neki, hogy „az ország javáért személyesen futkároz.” (Törvényez. Mike gyűjt. 897. l.) Most sem volt meglegedett prágai útjának eredményével, kedélye naponként ingerültebbé lett.

Hazajövetele után Váradot — az Erdélyhez tartozó részek sarkpontját — Rudolf kezére akarta adni és ott a jézsuitáknak egy biztos tanyát eszközölni, mit a váradiak megsejtve, ellen-

⁸¹⁾ „Non defuere qui existimarent eum svasu itolorum (de societate Jesu) quorum familiaritate utebatur . . . intempestive peregrinationis consilia suscepisse, eo proposito, ut abdicata conjuge . . . in cardinalium collegium adoptaretur; sicut: eius rei desiderium biennio ante (tebát 1595-ben) eum certis aliis signis, tum vero vestibus et togis atris, ferrugineisque et punice coloris quales sac a is viris gestare mos est in suum usum aptatis minime dissimulasset.” Istvánffy XXX. 706. l.

⁸²⁾ „Báthori Zsigmond az aranygyapjas vitézők között számláltatik II. Rudolphus császártól . . . és nevezik: Princeps sacri Romani Imperii, de igazabban itt tevék vasallussá . . . nem igen nyere vele.” Mikó Erd. Tört. Ad. III. k. Sepsi Laczkó Máté krónikája 32. l. „Prágába való másodszori felmenetel oka Zsigmondnak ez volt, az kit ő praetendált, hogy az egész keresztény fejedelmeket az törökre támasztassa az német fejedelemmel, és sok több egyéb dolgokat is tettetett miért oda felmenne, de csak czigányság volt mind efféle, mert egyfőrt akkor semmiért nem ment inkább, minthogy Erdélyt az német királynak titkon adja, elárúlja. Ugyan ő maga tanította hozzá az német királynak, hogy csak, ugy mond, Várad, Kővár, Huszt, Szamosujvár tied legyen, mindenkor ezekből az várakból megveheted, megbírhatsz Erdélyt.” Monum. Hung. Hist. XXX. Szamosközi följegyz. IV. 68. l.

szegültek. (Miles Würg. 175. l.) Ekkor írta jun 2-ről azon despotához méltó levelet, mely kellő fényt derít kormányzása szellemének s kedőlyének sivárságára.⁸³⁾

Magyarországon 1597. nyarán keményen folyt a háboru; de Zsigmond habozása s a török elleni hadfolytatás népszerűtlensége miatt nem sokat tett.

Hogy valamit tenni láttassék — részint, hogy ez ideig legbefolyásosabb kegyenezőnek már terhére vált befolyásától meneküljön — Józsikát Temesvár alá küldi, honnan az sept. 27-én (Bethlen F. szerint nov. 27-én) nagy vesztességgel tért vissza.⁸⁴⁾ Rudolf győzelmeinek hírére még nőtt nyugtalansága, s most már tartván a török bosszujától is, a fejedelemséget kéz alatt Kornisnak, Boesckainak és Józsikának ajánlja fel, de oly módon, hogy őket egymásnak is halálos ellenségévé tette s a fejedelemséget növelte.⁸⁵⁾

Ezalatt Rudolf a lemondási szerződést decz. 13-án aláírta és azzal Carilló 1598. jan. 21-én érkezett Erdélybe; Zsigmondot ingadozásai között sarokba szorította a kész okmányokkal, melyben Erdély önállósága és a szabad fejedelemségek hűtlenségét eladva, ő maga a nagyvilágba kilökve, Rudolf és a pápa kegy-

⁸³⁾ „Hitigazításnak az mi nem ti dolgokat, hadjakok békét. Te pedig Király György uram, felyiszd a szemedet. meglásd, mit cselekeszel, ki előttök vagy a szolgáló Rendnek, szájukon tartsd őket . . . közönséges magatok tudatlan balgatag felfuvalkodástokból hitet ne igazgassatok; mert valaki legyen kezdője, vagy kapitány, vagy lovász, vagy pap, vagy secularis, egy i stráng szálát meg nem kimélek tőle . . . Nem paraszt emberhez illik a hitigazítás, sem vargához, sem szűfshöz, sem a protestációval való fenyegetés egy poor bestye áruló kurva fiához is. Valeté. Datum Albae Juliac 2 da Jun. Anno 1597. Zsigmundus Bathory. Trans. Princeps. — Kulcsár krón. 84. I. Eredetije az aradmegyei levélt. Közli Szilágyi Sánd. Sárospataki Füzt.

⁸⁴⁾ Az ostrom sikertelenségének okai is elő vannak adva: Neugeboren Geschichte Siebenb. 210. l. Bethlen F. IV. k. 43—44 l. Mikó Fer. hist. 141. l. datum nélkül.

⁸⁵⁾ Bethlen F. IV. k. 44—46. lapjain láthatólag; Kornisnak: „Az az én akaratom, hogy távozásom után Erdélyből, a fejedelemséget senki másnak át ne engedd . . . azért neveztetek ki a hadsereg fővezérének.“ Pár nap mulva Boesckainak mondja: „Azt tanácsolom neked, hogy ha erdélyi fejedelem akarsz lenni, nehogy valami oláh által (Józsikára céloz, ki karánsebesi volt) megelőztesd magadat.“ Ugyanakkor Józsikát is biztatja a fejedelemségre. Ő elfogadja az ajánlatot két feltétel alatt: 1-mo Zsigmond a török dühétől megóvja, s az Athnámét számára kieszközli; 2-do. Csak mint Zsigm. helyettese lesz, s ha visszatér a fejedelemségre, azt ismét átadja neki. Lásd: Miles Würngel 179 l. Neugeboren Geschichte Siebenb. 210 s követk. l. Ez utóbbi szerint Zsigm. követet is küldött a portára, hogy Józsikának a fejedelmjelvényeket megküldjék. Bethl. F. IV. k. 54. l.

adományaira útalva volt.⁸⁶⁾ Zsigmond meghökkent a tények előtt s mentő nád után kapkodott. Szinleg elfogadta a szerződést, de most Carilló mesterét is ki akarván játszani, néhány bizalmas emberével titkon abban állapodtak meg, hogy a kormányt gubernátori czimmal Józsikára ruházzák s megkísértik a török védelme alá visszamenni. Kalandos, szőgyenletes terv volt most, méltó Zsigmond előéletéhez. Követet is küldtek a portára, Szinán fenyegetéseivel s Markházi áskálódásaival mentegetően hűtlen elszakadásukat. A követet kedvesen fogadták s azon esetre, ha szövetségüket megújítják, mindennek elfeledését s újabb kegyet ígérték.⁸⁷⁾

Mindez már késő volt, mert a császár Maximilián főherceget Erdély kormányzójává kinevezte, s jan. 31-én Szuhai István czimzetes csanádi püspököt, Istváni Miklós alnádort és Pecz Bertalan osztrák jogtudóst, mint átvevő biztosokat Erdélybe indítá. Józsika Zsigmond tudtával, sőt megbízásából (Bethlen F. IV. 55 l.) ezeknek és Maximilián hercegnek levelet ír, hogy ne siessenek a bejövettel, mert Erdély forrong s ha bejőnének, biztonságukról nem felelhetnek. Ez megállítá útjokban egy ideig, de Rudolf siettetta az átvételt — még fegyverrel is — márcz. 10-iki rendeletében.

Zsigmond tehát kényszerűségében márcz. 23 ra országgyűlést hirdetett. A rendek szorongva várták a történeendőket. mig

⁸⁶⁾ „Zsigmond fejedelmi jogait Rudolf császárra mint magyar királyra ruházza át, úgy, hogy a császár azt nevezze következőjének, vagy gubernátorának, kit jónak lát. Rudolf császári és királyi jogánál fogva átveszi Erdélyt . . . ha . . . pappá akar lenni nejétől elváltasztja, bibornokságot s a spanyol királytól néhány ezer arany papi jövedelmet eszközöl számára . . .“ stb. Új Magy. Múzeum Okl. 1855. 515. l.

⁸⁷⁾ „ . . . meg is esküdt az Istenre és az Mahometre . . . hogy soba eről meg nem emlékezik, sőt oly gratiát mivel velek, kin ez az egész világ elcsudálkozik . . . és szép levelet is ír császár, sőt az anyja is, Valida aszszony . . .“ — Gróf Illésházi István följegyz. 40—41. l.

Caesaris Turciei . . . literae Principi Transylvaniae Dom. D. . . „Cum meae hae ad te pervenirent, Deus tibi omnia bona conferrat . . . Per unum maximum Dom. Deum, et per magnum Mahometam juro, quod in mea fide constans ero, et paci me ita accomodabo, si qua causa ex parte mihi turbationis non intendetur. Ea vero quae mihi scripsisti, si praestabilis, plurimis annis pacifice in tuo Regno poteris dominari.“

Literae Matris Turciei Caesaris ad Transylvanum. Valida Sultana mater Imperatoris Turcarum, Regi Transylvaniae. „Deus det omne bonum. Ali Chaus tuas literas attulit, et omnis qui audivit te de pace cogitare, summopere factum comprobans laudat; quamobrem nostra est voluntas, ut Transylvania ne in minima re damnari patiatur . . . Tota autem voluntas nostra eo propondet, ut in pace quam prius coram beatae memoriae Caesaribus nostris fruebamini, eadem nunc cum filio meo conjuncti sitis. Postquam has literas Tibi redderint, aliquem tuorum prudentem ad Portam hanc mittas, conabor, si promissis steteris, pacem longo securiorem priori transire.“

végre ápril 2-án megérkeztek a császári biztosok s minden a maga rideg valóságában tünt fel szemük előtt. Pár nappal azelőtt Carillo egyik társa, egy kigyó simaságu jézsuita, ki utóbbi időben Józsikának bizalmát megnyerte s kizsákmányolta, titkon Tordára szalad és a biztosoknak a titkos intézkedéseket elárulja s intézőjéül Józsikát tünteti fel. Ápril 4-én a templomból a a fejedelmi palotába hívott rendek előtt leleplezték az ország háta megett kötött szerződést, melyben Erdély alkotmányával, rendeivel együtt egyszerűen elvala adva. (Erd. Tört. Ad. III. k. 34 l.)

Keserű, a honfiak szivét megfagyaláló jelenet következett. Minden arczon az alkotmány ily aljas eljátszása feletti fájdalom és elkeseredés tükröződött, a vihar már kitörőben volt, midőn Zsigmond a Lázári István kék darabontjaival körülvett udvarra mutatott és az arcokra az 1594-iki vérnapi emlékeinek halálsáppadtságát idézte. A fejedelem arczának baljóslatu kifejezése most is áldozatot keresett s azt nem sokára ki is jelelte; mert a biztosok előmutatva Józsikának Kassára küldött levelét, őt, ki Zsigmond legbensőbb titkainak ismerője, több éven át kitüntetett kegyence, neje után rokona⁸⁸⁾ és az ország korlátnokja volt. a gyűlésteremből elhurezolják (Kulesár krón. 87, 88. l.) és a császár nevében börtönbe vetik.⁸⁹⁾

Mindenki a kolozsvári vérnapi gondolt s csak Teke Ferencz tordai főispán emelte fel hazafias szavát a lecsüggesztett fejü rendek közül, hogy a fejedelem ne siesse el ezen nagy dolgot s az alkotmányt ne tapodja lábbal. Annyit nyertek, hogy néhány napig gondolkozhattak az ügyek ezen új fordulatán és ápril 8-án a fej- és jószágvesztés (Bethlen F. IV. 76 l.) függő kardja alatt „ajkukkal, de nem szivökkel“ (Beth

⁸⁸⁾ „Erat Josika Zigmundo non solum clientelae nomine addictus, sed et aetate necessitudine coniunctus. Nam et cognatum eius in matrimonium habebat, et filium ex ea natum sacris christianis Sigismundus initiaverat, ac lustralibus undis expiatum solemniter in tutelam adoptaverat; quae tamen coniunctio affinitatis... copulatio, nihil illi nedum ad libertatem, se ne ad salutem quidem recuperandam adjumenti attulit.“ Számosközi István Rerum Transylv. Pentas V. Lib. I 24. l.

⁸⁹⁾ Bethlen F. IV. k. 63—64. l. (Itt a lapszámzás hibás, 64-ről 70-re megy a nélkül, hogy a szöveg megszakadna) Huet Albert és Teke Ferencz, a rendek által küldve, kéri Józsika szabadon bocsátását és a törvényes vizsgálatot: „... addig az ország három nemzete és rendei minden jószágokkal és birtokaikkal jótállanak érette.“ Miles Würgengel 179. s. köv. l. Midőn börtönéből elővezették, hogy Szathmárra szállítsák, Gyulafinak mondá: „Haec sunt praemia amicitiae Regum.“ Mily jóslatszerűen hangzik a mondat, melyet Józsika hatalma tetőpontján billikomaira metszetett: „Quantopere me o Deus exaltasti, ut lapsu graviore ruam.“

len F. i. h. 78 l.) Rudolfnak mint magyar királynak az esküt letették; mire a biztosok is, mint a koronás magyar király felhatalmazottjai az ország régi jogait biztosító esküvel feleltek. Zsigmond apr. 10-én aláírta „a bevégzetnek nyilvánított országgyűlés végzéseit,“ az ünnepélyes berekesztés helyett pedig egy érzékeny s hazafiságot szenvedő beszédben — melyben magát mint áldozatot tünteté fel s tetteit hazája és családja előtt igazolni törekedett,⁹⁰⁾ — véglegesen lemondott. Az ország nevében Náprádi püspök mondott búcsu beszédet.

A lemondás után Zsigmond eldobva az érzékenységet, mint egy vandalfőnök rontott a fejedelmi palotának s miután kincseit nyálábra gyűjtötte, ékességeitől megfosztotta, emlékeit vagy megsemmisítette vagy méltatlan környezői közt szétszórta; 1598. april 15-én Ferencz orvos, Mindszenti Benedek, Szikszai Imre és Carillo kíséretében Opeln felé eltávozott.⁹¹⁾

Megtörtént tehát az éveken át készített államcsíny, melyben Zsigmond egy titkos gépezet által ide-odatolva, nevével s hatalmával gyakran tudtán kívül működött közre, de általában mint eszköz lön felhasználva. Nehéz és véres áldozatokat szedett a hazától e szerencsétlen politika és ő visszatekintve az általa elvükért lesújtott bajnokokra s okozott veszedelmekre, még abban sem találhatott mentséget, megnyugtatót, hogy mindez meggyőződésből tette. Lemondásával egy félszázad küzdelmes alkotásait s szép múltú családjának hitbizományát döntötte halomra; hazánkra nézve jobb lett volna, ha e végzetes lépéssel a történelem teréről is lelépett volna; de úgy látszik a végzet büntető kezében ő volt ostorul kinézve e sokat zaklatott országra s így tovább kell még kisérnünk őt vészekkel terhelt pályáján.

⁹⁰⁾ A helyzet és reá háromló vád súlyát annál inkább érezte e perczben, mert András bibornok épen ezen napokban küldött hozzá követet, ki által, — ha okvetlen le akar mondani — Erdélyért cserébe ajánlá a maga állását és jövedelmeit s egyszersmind a családja iránti felelősségre figyelmezteti, melynek megalapított nagyságát készül e lépéssel összerombolni. Szamosközi István Pentas V. Liber I. 52—53. l. — Istvánfi XXX. 722. s követk, l.

⁹¹⁾ Rudolf levelet küld Albert főherczeghez 1598 april 25-ről, melyben tudatja Zsigmond lemondását s kiköltözését. Erdekesen írja le Zsigmond utolsó felléptét a rendek előtt: „... haectenus eorum se principem fuisse, deinceps eos pro amicis et benevolis habiturum... Haec autem et his similia cum dixisset, lachrymas qui plurimis excussit, ipse tenere non potuit, ac tandem in subiculum ingressus, pauca cum Legatis nostris locutus Aulae posticum, omnibus in dubia expectatione relictis egressus, curru...“ stb. Magyar Tört. Eml. Okmánytár III k. 94. l.

II.

Midőn Zsigmond az országot elhagyta, neje a kővári várban volt, hol múlt év február óta mintegy bellebbezve élt. A biztosok tehát Fehérvárra hozták s a kormányt Maximilián bejöveteleig reáruházták. Ezután sietve bementek Mihály vajdához (Gr. Illésházi J. 52. l. Miles 192.) és őt a jun. 17-én elébe szabott feltételek szerint Rudolf protectioja alá helyezték, kötelezték a török elleni hadjáratra, szükség esctére segélyt és védelmet ígértek számára.

Erdély ügye ezalatt függőben volt. Maximilián a császár fősvénysége miatt Kassán vesztegelt;⁹²⁾ a török had egyfelől, a tatárság árja másfelől, Erdélyt elborításával fenyegette s a biztosok által ígért védelem, a kormányzó sehol.*)

A Szász-Sebeshez gyűlt rendek maguk és az ország védelméről kezdtek intézkedni; a fejedelemső a töröktől való félelmében hazaindult, szóval anarchia kezdett lábra kapni. Zsigmondnak mindez tudtára jutott, s miután a még Izabella idejétől javíthatlan hallgatag oppelni kastélyban nyugtalan lelke már is halálra unatkozott; hű kísérelője Szikszai Imre biztatására s Boeskaai tudtával, vadászat ürügye alatt megszökött, — (Mocsáry Benedekkel és egy lovászszal. Szamosközi.) — Lengyelországon át aug. 15-én éjjel Kolozsvárra érkezett, meglepően útban levő nejét s az egész országot.⁹³⁾ Mint Napoleon Elba szigetéről oly rohamosan jött s a pillanat hatása által segítettve foglalja vissza az üresen hagyott, Rudolf és Maximilián

⁹²⁾ Maximilian talpig feszes magyar ruhába öltözve várta a kért 100 ezer forintot, mit a császár sokallott Erdélyért. Miután Lengyelországban is pártja által királyvá választatva, azért bukott meg oly nyomorultul, mert a császár sem pénzt, sem elegendő segélyt nem adott; most határozottan megtagadta addig a bejövetelet, míg elég pénzt és erőt nem kap. Deutsche Fundgruben III. k. 15. l. — Méltó a megemléstésre, hogy midőn Rudolf meghalt, titkos pénztárában 17 millió forintot találtak. — Uj Magy. Muz. 1855. f. 506 és 508. l.

⁹³⁾ „Allein die Saumseligkeit des Prager Cabinettes hielt den Erzherzog in Kaschau gebunden; und von Prag her seine Versorgung mit allem Nöthigen in Ungeduld erwrtend. konnte er sie jedes Mahl nur mit leeren Worten auf seine baldige Anknft verströsten.“ Névt. hist. „Quum rebus ad usum et iter necessariis nondum esset instructus, eunctantibus, qui eas curabant caesa is ministris, venire non potuit...“ Istvánffy XXXI. k. 444. l.

⁹⁴⁾ Bethlen F. IV. k. 132—141. l. Körülményesen le van írva. A fejedelemső további sorsáról egy följegyzésre méltó adat. D Fundgr. I. 153—110 l. Szamosközi Istv. Pentas V. Lib. II. 107. l. „... Redeundi ex Opulia mentem imprimis suggesterat illi Emericus, cui ab Sixo Ungariae oppidulo et patria et cognomen erat...“ — Gróf Illésházi Istv följegyz. 58—59. l. nejeéről írja: „... megmarada azért minden marhájjával egyetemben... az asszony az anyjához megírta, hogy szabad akarattján ott maradt az ő hite mellett.“

élhetlenségé miatt betöltetlenül maradt a tért. Aug. 16-án éjjel tudatta Bocskaiyal megérkezését és ő Kornissal egyetértve a szászsebesi tábor főnökeit megnyeri s másnap aug. 17-én Zsigmondot a tábor által fejedelemnek kiáltatja ki.⁹⁴⁾

III.

Rudolf biztosai azon vették észre magokat, hogy elvesztették a földet talpuk alól s egyik meglepetésből a másikba esnek. Tudósítják Kolozsvárról és a táborból őket, három futárt is indítanak Maximiliánhoz, mind a három kézrekerült. A tábor követséggel üdvözli Zsigmondot s ő aug. 29-ro Tordára országgyűlést hirdet. Maximiliánnak megírja, augusztus 22-ről, hogy miután a feltételeket nem teljesítették és őt kijátszották, viszszaajött, — tehát bejövetele szándékával hagyjon fel. Hiában fenyegetődött ekkor Maximilián (új m. Muz. Ökl. 1856. 508. l.) Zsigmondot az ország — Várad kivételével⁹⁵⁾ — elismerte, s midőn nejevel aug. 29-én Tordán kocsin megérkezett, örömmel fogadták.

Beköszöntő beszédében kiemelte a jézsuiták — s különösen Carilló — fondorlatait, melyek által Rudolf karjaiba csalogatták; leírta oppelni csalódásait és a rendeket annyira kibékítette, hogy azok a multak feledését ígérve, de egyúttal a vallás, alkotmány és szabad fejedelemválasztás biztosítását kikötve, visszafogadták, s az esküt kölesőnösen letették⁹⁶⁾. Ekkor azonnal követeket indít Maximiliánhoz⁹⁷⁾ indokolással, Mihály vajdához a szövetség — illetőleg a megkötött viszony megújítása végett.

Rudolf ez alatt, hogy Zsigmondon — részint Erdélyen, némi bosszút álljon s megrémítse őket, Marinó Jánost Szathmárra

⁹⁴⁾ Bethlen F. IV. k. 147. l. (mely először előfordul. Az 1785-iki kiadás V. k.-ben 154. l.-ről 145.-re tér vissza a számozás, a nélkül, hogy a szövegben zavar volna, s így a 147-től 154-ig terjedő lapszám kétszer fordul elő.)

⁹⁵⁾ Várad a múlt évben ígert »egy szál istráng“-ra s a jézsuiták erőszakos bevitelére emlékezve, kétszeri követküldésre sem hajlott meg. Lakói Király György kapitánnyal Rudolf vezérének Nyári Pálnak nyitották fel kapukat, ki aztán a török ostromát sept. 29-től kezdve vitőzül visszazaverte, miért utóbb Szatárcsi Mehemed pasa simort kapott.

⁹⁶⁾ A gyűlés folyamát leírják: Bethlen F. IV. k. 151—156 l. Szamosközi Istv. 125. l. Miles Würgengel. 197—199. l.

⁹⁷⁾ Zsigmond levele Maximiliánhoz: »Multis et arduis de causis incitatus... Quare Serenitas vestra non est quod gubernationis Transilvaniae ingentes molestias suscipere laboret, neque. . Gr. Illésházi följegyz. 59. l.

küldi Józsika kivégeztetésére. Marinó sept. 11-én*) — épen azon napon, melyen 1594-ben az ő és társai tanácsára Báthori Boldizsárt és Kovácsóceit megfojtották, — egy török rab által lefejeztette Józsika Istvánt, Erdély volt korbátnokát⁹⁸⁾.

Kivülről vihar fenyegetett. Rudolf ugyan a török miatt nem támadhatott, de roppant török-tatár seregek álltak Erdély határain. Zsigmondnak sikerült most csengő aranyokkal támogatott hűségigérettel a veszélyt elhárítani, de állása oly fenyegetett volt, mint soha azelőtt. A töröknél bizalma eljátszva, bizton várhatta, hogy a tavasz meghozza a bosszúzó fegyvereket, ha addig nem sikerül a portát kibékíteni; a császár dühös rászédéséért tudni sem akar Zsigmond új fejedelemségéről, folyton oppelni herczegnek ezimezi; — és végül fülébe cseng a jézsuitáknak letett kemény eskü, hogy a törökkel többé nem szövetkezik . . . mindez kinozta, nyugtalanította. Ezekhez járultak a minden lépten nyomon felújuló emlékek, mik családjá, rokonai s a honfiai iránti számos vétkei, hazájának eljátszott nyugalalmát juttatták eszébe; ezek végre gondolatait Endre bátyjára terelték s ez időtől egy tervet kezdett titokban érlelni.

A gondolatot nem sokára tett követé; de most is, mint mindig, kétfelé nézett — bukdácsolt. Mig Kabós Ist-

*) Szamosközi följegyz. IV. k. 75. l: »Stephanus Jósika decollatur in Szathmar 2-da die Septembr. anno 1598.«

⁹⁸⁾ »Ezek így történvén, midőn Rudolf császár Maximilián főherczeg testvérének lekötött Erdélyt, kezei közül kiragadtatni látná, megharagudott, s hogy e sértést csak némileg is megboszulhassa, raguzai Marino Jánost Szathmárra küldé . . . « — Marinus eljárása — bár csak a látszat kedvéért volt — Zsigmondra kétszeres árnyat vet. »Es ez, ki azelőtt Józsikával érintkezett — ne videretur tanti viri vitam temere impetere in periculumque vocare — néhány közellákö nemest összehívott s az ügyet törvényes alakban akarta lejárthatni. — Lata itaque est sententia, illum crimine perduellionis teneri, capitalisque noxae haberi . . . postquam fassus esset, se ex consilio Procerum aliorum id officere voluisse, ut etiamsi egrederetur Sigismundo princeps ex Transylvania, non tamen Regnum ad manus Germanorum deveniat, sed Hungarus in Transylvania Sigismundo succedat. . . . per quondam captivum Turcicum juxta arcis portam securi percussus ac capite plexus . . . Bethlen Farkas IV. k. 160—163. l.

»Ez practicat úgy végzik, hogy Józsika legyen fejedelem, mielt Zsigm. kimegyen Erdélyből; és miképpen azelőtt Bátori Boldizsárral megszerződött volt, hogy tizezer aranyat adjon esztendőnként Zsigmondnak, míg Zsigmond más országokban peregrinál . . . Ezt oly erő- en elvégezték ketten, hogy Zsigm. akaratjából az törököt is küldték volt immár, hogy zászlót hozzanak Józsikának és botot, csak hogy német kezében ne e sék az ország . . . Így lévén az dolog, Józsika Zsigmond akaratjából egy levelet ír Maxim. herczegnek, hogy ne siesen bécjönni . . . Ez levelet az tán tagadta Zsigm. herczeg nem ő akaratjából írta Jósika; és mind az több titken való tractatust is tagadta és így kézben adta Jósikát, és azután Szathmárt megölték.« Monum. Hung. Hist. XXX. k. 75. l.

ván jézsuitát titkon Lengyelországba küldi bátyjai behívására*), addig Kamuthit s utána Boeskait és Náprádit Rudolffhoz indítja (Szamosközi Pent. V. Lib. IV. 198. l.) kedvezőbb átadási feltételek kieszközlésére. Ezek fenn egyezkednek, s itt sept. 20-kán a két Báthori Kolozsvárra, onnau pár nap múlva Szebenbe, a fejedelem téli szállására érkeznek. A kibékülés megtörtént. Zsigmond márcz. 21-én Medgyesén⁹⁹⁾ országgyűlést tartott, s miután a 80 ezer forint értékű — János Zsigmond hagyományából ország vagyontát képező — aranykeresztet magának adotta, — és a rokonait nótázó 1595-iki törvényezikket eltörölte*): Endrét maga helyett fejedelemnek ajánlja (Bethlen F. IV. 204. Mikó F. 142.), s a törökkel megújítandó szövetség aegisc alatt márcz. 29-én megválasztatja (Nagy Sz. Fer. hist. 51. l.) Ő az Endrével kötött egységben maga számára¹⁰⁰⁾ beszerzezi grófságot s 24 ezer tallért kötött ki; de mielőtt megnyerte volna, incognito Lengyelországba ment sógorához, itt hagyva Endrét a legélesebb ellentétek közepett; „mint Kain a sok ártatlan vér kiontásáért bujdosik vala“. (Illésházi).

Endrét neve, múltja s az általa török védszövetség mellett elérendő béke reménye támogatta egyfelől; de az utóbbi időben sokat kesergetett protestáns többség a bibornok süvegtől

*) „Kéri, hogy interim szavát hidje meg ő nagysága az követnek. Második levél egy patens salus conductus volt, felette szépen írva, kiben meg is eskütt, hogy bátran bizvást jöhessen, bántása senkitől nem lézzen; jöveteli gonosz végre nem lézzen, sőt meg sem fogja bántani. Hittel confirmálja, hogy semmi dolus, semmi fraus benne nincsen . . . Azután ők tudják, mit üzent, de akkor mind magát, mind az országot megcsalja Zsigmond . . .“ Monum. Hung. Hist. XXX. k. 85. l.

⁹⁹⁾ Szamosközi István Pentás V. Lib. IV. 215. l. azt mondja: »Comitia Mediensa non legitima... non universam nobilitatem, omnesque ordines... edicto convocavit, sed nobilitatis partiunculas adesse jussit... Omnia fora, plateas, compita, portas, comitium senatus habendi locum, practoria, curiam, armatis absedit... Ita... facta est electio Cardinalis, si modo electio dici potest furiosa unius hominis intemperies, armorum potentia et vimunita. Nam electionis propria quaedam praerogativa est libertas; ubi si violenta cogentur suffragia, et dicendi... eripietur facultas... non electio erit illa, sed nefaria impositio, et brutorum generi coerenda tyrannis.«

¹⁰⁰⁾ A pontozatok, melyek mellett Endre részére lemondott: Benkő Transylv. Liber. IV. CIX. cz. 239-240. l. és Szamosközi feljegyz. IV. k. 104. l. »His conditionibus, ut cardinalis princeps quotannis ad 1. diem januarii Sigismundo ubicunque loci et gentium fuerit 24 millia florenorum ungaricalium pendere teneatur Bistriciensis magni nominis tractus in Transylvania cum omni eius proventu... praeterca arces Vech et Saio cum omnibus earum redditibus... omnis generis decimae oppidorum Buzdi, Aszonfalva, Bogach et Ekemezeo... in eius potestate sint, liberamque de his omnibus disponendi dispensandique facultatem Sigismundus habeat.« Monum. Hung. Hist. XXX. k. Kornis Gáspár és Ravazdi Gy. mint a törökpártiakkal szemben compromittáltak, ellene voltak s bukását előmozdították.

*) Mert a miatt, a mint mondá »lelkében és conscienciájában nagy felháborodása lett.«

idegenkedett; — végül mint villámesapás sújtott az új fejedelemségre azon hír, hogy Zsigmond teljhatalmu követei, mielőtt az Erdélyben történekről értesültek volna, april. 6-kán olyan egyezményt írtak alá, melyben Erdély Zsigmond nevében Rudolfnak ismét átadatott. (Az egész „tractatus.“ Bethlen F. IV. 236 s köv. l.)

IV.

Erdélyország történetének egyik legválságosabb fejezetéhez értünk, melybe Zsigmondnak ön magával és világgal meghasonlott, dúlt kedélye, páratlan változékonysága és oktalansága sodorta. Ezen — már is hosszúra nyúlt — tanulmány sorain nem terjeszkedhetünk ki a bekövetkezett bonyodalmak tüzetes előadására; a főbb mozzanatok megemlítése s tárgyunk megvilágosítására szükségesebb adatok kiemelése után bevégezni igyekezünk.

* * *

Prágában és Erdélyben csaknem egyidőben tudták meg a bevégzett tényeket, Endre követét, Kamuthit már Bécsben elfogták s a más kettővel, kiket hazatérő útjokból N.-Szombatból vittek vissza, Rudolf hűségére esketék*). April. 8-án Endre a volt fejedelemtől jegyajándékban kapott jószágait átveszi 15 ezer frt évi törlesztés mellett; ötöt a Zsigmond iránti hitvesi kötelék alól feloldja s april. 18-án útnak bocsátja e reá nézve siralom és megpróbáltatás tövises honából (Sepsi Laczkó M. krón. 37. l.).

Nagy számú lovag és főúr kísérte Tasnádig s onnan Carrillo Alfons s nehány tanács úr hazáig. (Uj. m. Muz. 1858. 516.— D. Fundgrub. I. 156. l.)

Ekkor következett ismét a félbeszakadt sokágazatu diplomáciai akció! A töröktől mindenekelőtt fegyverszünetet kellett eszközölni, hogy alkudozást lehessen kezdeni. Jeromos moldvai vajdát mostoha testvére¹⁰¹⁾ Ifju János útján sógorsággal akarta Endre magához és Erdélyhez csatolni. A furfangos Mihály, miután már az osztrákpárti urakkal Endre ellen szövetekezett,

*) »Azon közben a császár megérti, hogy cardinal az fejedelem, Bocskai és Náprági igen megijedének: Végre az császár erre kötelezi őket, hogy cardinált, és valaki Erdélyben lésson fejedelem, ő ellene nem vallják. Ezekre megeskette Rudolphus őket.« Monum. Hung. Hist. Szamosközi fejlegy. IV. k. 90. l.

¹⁰¹⁾ »Ut Joannes Ifju sponsus Jeremiae filiam ad diem certum duceret — si recusaret, repudiaret, pactumque matrimonii, in quod convenisset, anti-quaret, tunc Andreas Princeps ipsi Jeremiae viginti millia aureorum nummorum mulcte nomine pendere teneretur.« — Bethlen F. IV. k. 271— 72. l.

aug. 14-én hűségesküt teszen Endrének bojárjaival együtt**). A lengyel király barátságot, segílyt ígért. Megnyugtatósul Bástához, a kassai főhadparancsnokhoz is követet küld Endre, még pedig titkos ellenét Kornist, ki nem is múlászta el az alkalmat ellene használni.

Ily intézkedések közepette veszi Musztapha és Hussein csauszok által a porta üdvözlétét s jóakarátának biztosítását, midőn mint egy sirály, úgy csap le a béke számításai közé Malaspina¹⁰³), szt. szeverinoi püspök, pápai nuntius, ki az európai udvarokat járta, török elleni szövetség eszközlése végett. Ez most Carillo átkos szerepében ráveszi Endrét, hogy Rudolf szövetségét megújítsa s miként 1594-ben Zsigmond magát az ország többségével ellentétbe helyezze. Endre tehát azon sikamlós útra tért, melyen Zsigmond annyi véres nyomot hagyott; ő azonban — dicséretére legyen mondva — kikötötte, hogy a rendek szilárd ellenmondása esetére se nem erőszakoskodik, se nem gyilkoltat, hanem ha alkotmányos úton keresztül nem viheti, inkább lemond s elhagyja Erdélyt. A török követeket tehát hidegen s elfogadhatatlan követelésekkel visszaküldi, Rudolfkal pedig tudatják, hogy Endre kész a szerződés megkötésére (Miles Würgengel. 233. l.).

Endre jóhiszeműségében azt hitte, hogy minden el van már követve a jövő biztosítására; nem is sejtette, hogy midőn ő a pápai követ unszolására a császári politika szálai közzé szötte magát, ugyanakkor a császár tudtával Erdélyen át folyt a csel-szövény, mely e politika szálaival őt megfojtani igyekezett. Az együgyűség jóhiszeműleg vette a körülte történeteket. Megbizottjai megcsalták s még általa mozdították elő az aljas hitszegőnek, a ravasz Mihálynak machinációit¹⁰³). A terv az volt, hogy

¹⁰³). Ire Böbstliche Heiligkeit haben den Nuntium Malasp hincin geordnet, diese differenz zwischen Ihren Kays. Mt. und dem Cardinal Bathori zu accommodiren. Und weñ in unser Hungern mit dem Turkhen zuthuen. so lassen Ir. Kays Mt. die Sachen mit Siebenb. auch anstehen bis auf bessern Gelegenheit. Sie werden aber diese affronto so bald und so leichtlich nicht verschmertzten . . . « Magy. Tört. Eml. Okmánytár III. k. 121. l. » Augusti Germanicus Malaspina marchio episcopus Roma missus a pontifice maximo Clemente VIII. in Transylvaniam ad Andream cardinalem venit, a quo honorifice exceptus, omne suum studium in eo posuit ut cardinalem ad foedus cum caesare inendum pertraheret, quod non difficile perfecit etc... Monum. Hung. Hist. XXX. k.

***) »En havasalföldi Mihály vajda esküszöm az élő Istenre, ki az Atya, Fiú és Szentlélek egy bizonyos Isten, hogy az minő hűséggel, igazsággal, engedelmességgel voltam az fejül megmondott Zsigmond fejedelemmek, azon hűséggel, igazsággal és engedelmességgel leszek ő felségének is ez mostani fejedelmünknek Báthori Andrásnak . . . « E hitlevél Endre követei, Ravazdi György és Vitéz Miklós előtt állítottatott ki.

egyik felől Mihály, másfelől Básta támadjon Erdélyre. Endrét figyelmeztették Mihály óriási készülődéseire s midőn ezért őt két es hitelű¹⁰³⁾ követei által kérdőre vonta, az ilyen esküvel felelt: „ha valamit forral Erdélyellen, odajuttassa a sors, hogy neje húsát egye, fia vérét igya,“ (Miles Würgengel 235.) Ez Endrét megnyugtatta s tovább munkált Fehérvár szépítésén.

Igy történhetett aztán meg az, hogy míg a fejedelem oct. 18-tól Fehérvárt a rendekkel tanácskozott, Mihály 23-án a bodzai szoroson váratlanul beindult, a székelyeket szabadságígérettel¹⁰⁴⁾ magához édesgette s részben magyar seregekkel 27-én Szebennél állott meg. Endre minden lépten nyomon megcsalatra¹⁰⁶⁾, elárulva, kémekkel körülvéve, alig tudott hirtelenében 10 ezer embert összeszovni. Ezekkel oct. 28-án — miután a titkos kém Malaspina az ellentáborába mint békekövet ment s mint áruló ott maradt, — Schellenberg és Szeben között egy véres és sötét emlékű csatát vívott.¹⁰⁷⁾

¹⁰³⁾ A Rudolf által Mihálynak — Endre elleni hadjáratra — küldött 70 ezer forint átszállítására ápril folytán Endre rendel szekereket s kíséretet. Megengedi Mihálynak, hogy táborozzon Erdélyben — mint ő állítja — bolgár és török ellen; Makó György, Lugosi Ferencz s több Kornis s társai által megvesztegetett hadnagynak megengedi, hogy Mihály szolgálatába álljanak. Mihály pedig a töröknek azt izente, hogy Endre a némethez pártolt s ellene fenekedik. Bethlen F. IV. k. 297. s követk. l. — Miles 233—34. l.

¹⁰⁴⁾ Kornis és Sennyei voltak, kik titkon ellene működtek, az okt. 28-iki csatában eserből hagyták s Endre veszedelmét előkészítették. — Mikó Ferencz hist. 143 l. 14. czikk.

¹⁰⁵⁾ A székelyek újabb elkészeredése, boszúja: gr. Mikó Erd. Tört. Ad. I. k. 52. l. — Kulcsár krónika 91. l. „éjtzaka nagy szélvízben jöttek az Havason által másnap reggel szállottak meg a Bozán a Beldi János rétün: innen bocsátá el a Vajda Makó Györgyöt; hogy Székelyeket hozna melléje. Voltak véle Havasallyi István, Dömöllyi István, Háromszéki nemes emberek, velek volt Tamásfalvi János is. Ez előtt is ezek futatták a Székelyeket.“ Szindi János írásából.

¹⁰⁶⁾ Mihály aljas kétszínűsége amlyira ment, hogy Viszter Demjén és Breda nevű követeit azon kéréssel küldötte Endréhez: engedje meg, sergeit Erdélyben keresztül vezesse a török ellen Rudolf segítségére. — Beth. F. IV. k. 319 — 201 l. — Andreas ita respondit: negaret tantum discriminis Christianis inimicere, quod Vajvodam suppetias illis occurrere necesse fuerit. Proinde si Christianis auxilium vellet, faciliore compendio exercitum in Transdanubianos Turcas trajiciat, prout antea facturum se declaraverat, ut a tergo cladem suorum illi percipientes, ad sua tuenda revocentur. . . — Az árulás kezdett kitűnni, de későn. Október 18-án Ploestben megeskeltvén magyar csapatait, hogy bárhová követik, okt. 21-iki napi parancsában azt mondta, hogy Endrével egyességet kötött Oláhorszáგ átadása iránt, s most őt kísérjék el Magyarországra Rudolf védelme alá. — Kulcsár krónika 90. l.

¹⁰⁷⁾ A csata részletes leírása: Miles 244 s köv. l. Magyar Tört. Eml. Okmányt. III. k. 133—135. l. és Monum. Hung. Hist. II. oszt. XXX. k. „Dispositio aciei cardinalis exercitus hic fuit: etc. . . . Primus puguam auspicatus Moyses

A jobbák mindent megtettek, mit emberi erő megengett, de fájdalom, egy hazánkban addig idegen bünszellemei elegyedtek a küzdelembé, s nem volt elég, hogy magyar magyar ellen vívott, hanem még a haza és fejedelem elárulása is megtermett egy szos emlékmezőn. Örökre szégyen azoknak, kik hazánk történetének lapjaira e foltot ejtették! Báthori rossz akarói által rémitgetve, a már elveszettnek hitt esatát délután otthagya s kevés hiveivel Csik felé Erdélyből menekülni akar. Székely Mózsos volt a nap hőse, oroszlána, ki az utolsó lehetőség harezolt. Az ütközet elveszett, s vele Erdély egy vad martalócz had szabad prédája lett. A menekvő Endre nov. 3-án Szent-Tamás hegy alján, Pásztorbükki nevű helyen Ördög Balázs vagy Keresztély András közszékely által fejszével lesújtatott, hivi többnyire vele együtt veszték (Magyar történelmi Eml. Okmt. III. 137—140 l. Erdélyi történelmi adatok, Nagy Szabó Ferencz hist. 53 l.)

Igy veszett Endre, előde büneiért és a jogaiban, szabadságában gyakran megsértett népe dühének áldozataként. Vele hullott Erdély nemességének díszé, virága, és az ő letüntével elkezdődött egy több éveken át tartó, más meg más alakban sujtoló rémuralom, idegen vérebe rémuralma.

V.

Erdély le volt verve s egy durva zsarnok kényének, kincs-szomjának odadobva. Megújultak a mongol dúlások iszonyatoságai s bár merre tekintünk az egykoru írók hazájokat sirató panaszain, mindenütt Zsigmond nevét látjuk a pusztulás fölé írva. Mihály nov. 1-én a császártól kapott hat szürke által vont kocsin tartott diadalmi bevonulást az uratlan fejedelmi székbe ¹⁰⁸.) Sergej az országban szertesét dultak, mé-

Zekel una cum peditibus, qui quidem pedites praeclaro omnium testimonio in primâ acie strenue pugnarunt, quorum maximâ quoque strages facta est . . . Pugna a septima matutina duravit usquae ad tertiam pomeridianam . . . Andreas autem cardinalis ubi fuscum suum exercitum vidisset, nec spes esset ulla amplius reparandi, ex consilio quorundam circa tertiam pomeridianam fuge se commisit. Secuti sunt fugientem e Sicularum nobilitate permulti . . . cum vidisset sibi non cum hominibus, sed cum feris bestiis rem esse — arrepto oblongo ense — rusticorum ictus excepit, tandem malleo securis vulnus ingens supra laevum oculum in fronte accepit . . . caputque a reliquo trunco avellunt . . .“

¹⁰⁸) Westernach levele Albert főherceghez. 1599. novemb. 30-ról. Tartalma ez: Az oláh vajda Erdélyt a császár nevében elfoglalta. Báthori Cardinal. feje Gy.-Fehérvárra vitetett (nov. 8. Bethl. F. IV. k. 467 l.). A vajda kérdi, hogy mit csináljon a fellázadt erdélyiekkal. Báthori Zsigm. Stettinben elfogatott: „So will man alhie aussgeben, der Sigism. Báth. als author dicsier tragedj, soll zu Stettin in Pommern, als er von dorten nach Ham-

szároltak; székelység, jobbagyság urai ellen támadott; a nemesség kiirtása *) Mihály környezetében célba vétetett. (Lásd Enyedi Pál énekének 178 s köv. l. Bethlen IV. 464...) Nov. 24-én Endrét eltemetteti, nov. 20-án hongyülést nyit meg, melyen hadisarazhoz hasonló nagy adót ró ki s a rendeket hűség esküre kényszeríti. Azután elvetve álarczát, mint hódító, mint vandal pusztító és zsaroló lépett fel, s miután Erdélyt kifosztotta, azon kezdte jártatni eszét, hogy az országot, melyet Rudolf nevében foglalt el, magának tartsa és a Zsigmond által czélba vett hármass állam egyesítését hajtsa végre. Eddigi sikerei után mindent lehetőnek hitt; azt hitte, hogy Rudolf kormányát, vezéreit és a törököt is oly könnyen rászédheti, mint a jámbor bibornok fejedelmet. Azonban Erdélyben úgy mint Prágában észre vették hamis játékát és a hon jobbjai azon reményben, hogy az országot a további vérengzéstől megmenthetik, Bástával kezdtek egyezkedni, kinek az volt kívánsága, hogy Rudolf részére hitlevelet küldjenek, miután Csáki István néhány főúrral rögtönözve ki is állított.

Ekkor Básta 1600 szept. 14-én megindult a Szilágyból, Tordán a Csáki vezérlete alá gyűlt magyar csapatok és Mihály seregeinek nagyszámu szökevényei csatlakoztak hozzá. Sept. 18-kán Miriszlónál volt a véres ütközet¹⁰⁹⁾, melyben Mihály tönkreve-

burg vnd Englandt abfahren wöllen, vom demselben Hertzogen gefenglichen eingezogen — vnd dessen Ihre Kays. Mt. hernach durch Schreiben erjndert worden sein. Vnd möchte man also, da dem also, dieser Vermaladeiten Raza, die dem Hochlöblichen Hauss Österreich vmb aller empfangenengnaden und Guetthaten wegen souil respect, schimpf vnd Spott angethan haben, durch die gerechte Straff Gottes entlediget werden... — Magyar Tört. Eml. Okmányt. III. k. 137 l.

*) Mikor bejött és első gyűlést indicált az vajda, akkor volt első szándéka, hogy levágassa az nemességet, conspirált Náprági Demeterrel, ilyen okot találtak benne: látod, úgy mond, hogy ezek contrariae religionis, ki arianus, ki lutheranus, ki kalvinista köztök, vágasd le őket. Im az követi Malaspina Germanicus itt vagyon, költs azt, hogy a religióért vágattad le, ezzel az pápa követit is melléd vonszod . . . mikor látta volna Malasp. és eszében vötte volna, hogy nem a hitszegésért sem az heresisért akarná az nemességet megöletni, hanem, hogy marhájokkal és pénzekkel töltözhetnék, mert még akkor elég opulentusok voltanak, ilyen választ tött neki, hogy azt semmiképen ne cselekedje . . . Náprágit oztán hozzáhivatta Malasp. és megfnyegette és megfeddette, te . . . ecclesiastica persona lévén, ilyen dologba nem kellett volna magadat ingeralnod . . . retraháld az propositomtól, mert — ha — nem — minden officomtól gyalázatosan privaltatol . . .“ Monum. Hung. Hist. XXX. k. 110. l.

¹⁰⁹⁾ Az ütközetet megelőző levelezések, alkudozások, a hadak felállítás és száma, Básta hadi csele, stb. Bethlen F. IV. k. 577—590. l. Erdélyi Tört. Adat. I. k. 56—57. l.

retett; futásközben Fehérvárt Kornis Farkast*) lesújtatá s felhalmozott zsákmányát sietve társzekerekre rakatva a Barcsa-ságra vonult. Itt meghallotta, hogy otthon is fenyegetve van az oda benyomult lengyelek által**), oct. 6-án tehát kiment Erdélyből, egy évi barbar uralmának színhelyéről. Moldovában ez alatt egy új mozgalom volt készülöben, lengyel befolyás mellett a belföldről Csáky és Székely Mózes által segítve, melynek célja Zsigmond ismételt behozása volt.

Mihály kiüzése után a kormányt báró Básta György, egy olasz dobosból lett tábornok vette át; kormányzótársa Csáky István volt¹⁰⁾. A győztes had Háromszék téerein, Uzonban, Léczfalván telepedett le. Itt értesült a nemzeti párt, hogy Zsigmond a lengyelekkel betörni készül, az előre küldött Székely Mózes lengyel kísérettel be is jött utját készíteni. Básta látva a kedvezőtlen hangulatot, már-már menni készül, de az osztrákpárti uraknak sikerült ismét pártot alkotni s Bástát megmarasztják. Látva ezt a nemzeti párt emberei, Zsigmondnak és a lengyeleknek azt ízenik, várjanak a bejövettel alkalmasabb időre, mi hihetőleg nemsokára elérkezik

Mihályt kimenetele után kevéssel oct. 20-án a lengyelek is megverik s ő Hátszegnél befutva Kornis Gáspár fehérvári parancsnok megvesztegetésével (Bába Noáktól küld 2000 aranyat), Erdélyen át menekült Rudolphoz. (Erdély történelmi tár. II. 27). Básta a kedvező alkalmat fel akarván használni, october 25-én Léczfalván országgyűlést rögtönöz; itt e gyűlésen Mihály adományait megsemmisítik, az annyiszor rászedett, rútul keserített székelyeket épen az ő földjükön — ismét a jobbagység igájába lökik, Boeskait, Zsigmond előbbi behozataláért Erdélyből és a részekből szám-

*) „Kornis Farkast a bojérok ölték meg, baltákkal vagdalták rútul, s vágás volt az fejin; az homlokát is rútul ütötték. Ez dolog volt Mihály vajda idejében.“ Monum. Hung. Hist. XXX. k.

**) Augustusban „küldötte volt Rácz Györgyöt Lengyelországba . . . Az követségnek ez volt sommája: hogy Mihály vajda az lengyel királylyal nagy barátságot, szomszedságot és igyenességet akar szerzeni . . . De Mihály vajdának ilyen czigansága volt, hogy ő erdéli haddal és az moldovai haddal . . . Lengyelországba beüssön és Maximilián, herczegnek is megüzen-te, hogy ő is Sileziából menjen be Lengy. országba és így két felől az lengyelekre menvén és megbírván őket, Maximilianus az lengyel királyságba beférkezhessék. (De azért itt is az ő maga hasznát kereste Mihál, mert ő akart lengy. országba királ lenni, szinte olyan módon, mint Erdélt elfoglalá czigánssággal német császár nevéet praetendálván).“ Monum. Hung. Hist. XXX. k. 122. l.

¹⁰⁾ A kormányzók melletti tanácsosok: Sennyei, Pongrácz, Bornemisza Boldizsár, Alárdi Ferencz, Toldi István, Mindszenti Benedek, Bodoni István voltak. — Kemény Suppl. Dipl. IV. 5—70.

üzik ¹¹¹⁾ és Erdély kormányát Bástának, mint Rudolf helyettesének kezébe teszik. Nov. 7-én gyűlés és tábor feloszlott, Básta fedezetével Kolozsvárra vonult telelni.

A tél folytán Csáky és Székely Mózes több főúrral egyetértve titokban elvégzik a nemzeti fejedelemség visszaállítását, vagy Zsigmond visszahozásával, vagy egy másnak választásával. E kedvező fordulatot tudatni és őt készületeiben segíteni Csomortáni Tamás ¹¹²⁾ biztatására többen Lengyelországba sietnek. Zsigmondot Moldvába hozzák, hol mind többen gyülekeztek körüle ¹¹³⁾.

Az 1601 jan. 21-én Kolozsvártt tartott országgyűlés elébe Csáky, az ország főkapitánya, a titokba be nem avatottak nagy meglepetésére, a fejedelemség visszaállításának tervével, indítványával lépett, s miután az osztrákpárti Kornis Gáspárt, Sennyei Pongráczot, Géczy Pétert, Bodoni Istvánt, Huszár Pétert rövid úton elfogták ¹¹⁴⁾ s így a főbb akadályokat elhárították: febr. 3-án Báthori Zsigmond és Csáky között választást tettek, minek eredménye a lett, hogy Zsigmondot harmadszor is fejedelemmé választották (Bethlen F. V. k. 6 s köv. l. — Deutsche Fundgr. I. 169. l.) E meglepő hírt Bástával egyszerűen tudatták, mint bevégzett tényt, hozzá tévén azt is, hogy őket erre azon tapasztalat vezette leginkább, miszerint Rudolf részint távolság, részint magyarországi háborúi miatt nem képes a török ellen megvédeni. Különben marasztották s szolgálataiért Déva várával megkinálták, mit ő arra hivatkozván, hogy az egész ország Rudolfé, nem fogadott el.

Básta helyzete e fordulat által tarthatatlanná lett; átlátta, hogy az árral szembe nem állhat, mert sergeit még az őszön a magyarországi részekbe küldötte volt ¹¹⁵⁾; tehát haragosan,

¹¹¹⁾ A léczfalvi gyűlés határozatai: Törvényez. Erdélyi Tört. Tár I. k. 254. l. és Bethl. F. IV. k. 597. l.

¹¹²⁾ Ez alkalommal tett szolgálataiért adományozta neki jun. 1-én Kézdi-Vásárhelyet, Bereczket és Eresztevényen, Páván, Pákén részjóságot. — Kemény Diplomatar. VI. 287. 300. l. Góroszlónál elesik.

¹¹³⁾ „Ezt a dolgot látván azok az urak, a kik a törökkel való békeséget kívánták, kapának rajta gondolván, hogy a portával talán megbékélik Zsigmond fejedelem ha behozzák. De mivel már Bástánál volt a Csáky István és a több urak hiti, nehezen férnek vala a dologhoz.“ Nagy Szabó Fer. hist. Erd. Tört. Ad. I. k. 58. l.

¹¹⁴⁾ Itt keményen szemökre vetik Sennyeinek s társainak árulásokat, hogy Mihály vajdát az országra hozták s a törvényes fejedelmet Endrét megbuktatták, elveszíték. Bethlen F. V. k. 3—4. l. Monum. Hung. Hist. XXX. k. 102. l.

¹¹⁵⁾ „Az kin eléggé örüle Erdély és ada hálákat az Istennek, de csak borral.“ Borsos.

boszuterveket forgatva fejében elhagyta Kolozsvárt fenyegetve mindent ily csúfos kijátszatásáért¹¹⁶⁾. Csáky a rendektől utóbbi időkben kifejtett hazafias buzgalmaért Fogaras földjét kapta jutalmul. Zsigmond küldöttség által értesítve és meghíva, Batosán moldvai városkából márcz 21-én Beszterczére érkezett (Bethlen F. V. k. 9. l.), hogy az anayiszor elhagyott, vérrel és hitszeggéssel fertőzött fejedelmi széket egy időre ismét elfoglalja.

VI.

Erdélyország rendei Zsigmondot 1601 márcz. 27-én harmadszor is fejedelemségbe igtatták, és élénk bizonyoságául annak, hogy Erdély a szabad fejedelem-választáshoz s az azt biztosító védszövetség eszméjébe mennyire ragaszkodott, — de egyszerűsmind szomorú jeléül annak, hogy annyira jutottak, miként egy ily gyarló és méltatlan embernek is örvendhetek, — azon reményben, hogy a régi jobb állapot valahára visszatér s ez ingatag ember is végre megáll helyén: nagy öröm és ünnepélyeségek között igtatják székébe; önmagokat megadóztatva, kincseiket közreadva sietnek visszaállítani a fejedelmi szék régi fényét¹¹⁷⁾.

Az érdekelt hatalmak megnyerése és megnyugtataása végett követségeket indítottak: a portára Toldy Istvánt, Torma Kristófot, kik ott mentségeikkel kedvesen fogadtattak s aug. 12-én kinyerték a szultántól az új athnámét; Kakas Istvánt Prágába küldötték, de őt a császár be sem bocsátotta, sőt haragjában csodálatos bőkezűséggel az ott tartózkodó Mihálynak 100 ezer aranyat ad¹¹⁸⁾, hogy Bástával egyesülten neki Erdélyt okvetlen visszafoglalják. (Erdély Tört. Ad. I. 59. l.)

Mig ezek Magyarországon készültek Erdély ellen (Erdély tört. Ad. I. 60.), Zsigmond hívei szolgálatát adományokkal jutalmazza a jun. 3-iki országgyűlésen, melyen a hadi készülétek-

¹¹⁶⁾ „Básta . . . felállott . . . szekeriben . . . és ujjával fenyegetvén mond: Meglássátok azt, hogy jöttemért megtréfálátok; de én is esztendőre adok nektek oly pohárt igen jó teli mértékkel, hogy meg nem ihatjátok. Várjatok el csak.“ Erd. Tört. Ad. I. k. 59. l. — Enyedi Pál éneke 189. l.

¹¹⁷⁾ A nemesség minden jobbágyától 1 frt adót ajánlott, azonkívül lovakat, fegyvereket, arany és ezüst edényeket, ékszeret adtak a fejedelmi udvar számára. Bethl. F. V. k. 11—12. l.

¹¹⁸⁾ Ezt Szalay László Magyar Orsz. Tört. (lipcsei kiadás IV. k. 422 l. így magyarázza: „E körülmény (t. i. az 1601 febr. 3-iki fejedelem választás) siettette Rudolf kiengesztelődését Mihály vajdával, kinek leánya Flóra, a múltlen királyt néhány napra házassági kedvbe ringatta.“

re is kellő gond fordított. A fenyegető vihar gyorsabban jött, mint a hogy hitték; úgy, hogy már jul. végén a Szilágyba nyomult Básta és Mihály nagyrészt szabad zsákmány ígéréssel gyűjtött hadat. A török basáktól kért segély elmaradása — kiket Mihály Zsigmond nevében irt hamis levelekkel otthon marasztolt — Zsigmondot annyira zavarba ejtő, hogy Tasnádtól aug. 2-án vissza akart vonulni; de Básta nyomon követi s másnap aug. 3-án Goroszlónál, hadi csellel rászedve tönkre veri. (Bethlen F. V. 20 s köv. l. — Erdély tört. Ad. I. 185 l.)

Báthori 45 ágyuját, sátrait s egyéb hadi készleteit hátrahagyva, hivei tanácsára a török segély megérkezéseig Radnánál Moldvába fut¹¹⁹⁾, ismét itt hagyva a hazát a martalócz hadaknak, a vallonok, oláhok és mongoloknál vérengzőbb alföldi hajduknak zsákmányul. Zsigmond hadserege felbomlott; csak Székely Mózes mentett meg egy csapatot s azzal az országot déli részébe húzódott, és az öreg Borbély Gy. tartogatta Dévát — mint mondá: „törvényes ura megérkezésére“. Ezzel elkezdődött az a szóval ki nem fejezhető, vérfagyaláló pusztulás korszaka, mit még századok multával is elég e pár szóval jelezni: „Básta kora“¹²⁰⁾.

Leírni mindazon embertelenségeket, miket a cannibálok a népen elkövettek, — nem lehet. Városokat, várakat sereztak, az örséget, polgárságot szabad elmenetel ígéréssel kicsalták, levágták; öreget, ifjút, asszonyt és gyermeket kedvteléssel és tömegesen mészárolták. Elég az egykori írók siralmainak egy fejezetét elolvasni, hogy szívünk elfácsarodjék nemzetünk ily nagy pusztulásán. — Míg benn az ország népére zúditott s szabad rablással fizetett hadak „fogyaszták, pusztították a magyar

¹¹⁹⁾ Kemény D. Fundgruben I. 170 . . . Illésházi Istv 93. l. Kétségbe vonja vitézségét: „ . . . és Zsigmond noha enni népe épen marada . . . Moldovába fut elhagyván Erdélyt is.“

¹²⁰⁾ Básta, egy a protestans Németalföld gyilkosának Alba hercegnek iskolájából kikerült durva ember. Ő és katonái mikép kerültek ide s milyen fajú emberek voltak, láthatni: Magy. Tört. Eml. Okmánytár III. 86 és 85 l. Erd. Tört. Adat. III. 39. l. Bethlen F. V. k. 30—40. l. D. Fundgruben I. 172. l. — Básta és Mihály embereiről szemtanuk után írva olvassuk ezeket: „ . . . erdőkben is felkeresték őket . . . sokakat tüzzel éggettenek meg, sokaknak fejét megtekerik, hogy a szemek a fejükből kiomlott, — sokakat tüzes vassal éggetenek, parázsával, tüzes hamuval hátokat, hasokat égették, szíjját metszettek játkból soknak a hátokból — azt ők nevezték szárterkerő szíjnak; sokat hajoknál fogva felakasztottak, szalma tüzet rakának rájuk — ezt ők nevezték, kagazgták . . . Mint éltenek az asszonyember renddel, nem mondom meg, mert én magam nagy gyalázatnak tartom . . . Ez dolog lón az frigy alatt, míg Báthori Zsigmond Bástával tractált — mikor utolszor . . . az németek utálatos árulással elárulta Erdélyt.“ Enyedi Pál énekéből. Erd. Történ. Ad. I. k. 187. l.

nemzetet“, addig Zsigmond Moldovában (Bethlen F. V. 57. l.) leste az alkalmat, hogy ismét bejöhessen, hogy ismét folytassa átokszerű játékát.

Mihály vajda törekvései ismét olyan irányt vettek, mintha Erdélyt maga kezére — s Bástat kijátszani akarná; magatartása mind gögősebb, követelőbb lett, — többek közt egy alkalommal magát a császár barátjának, Bástat szolgájának mondá. A viszony közöttük mind feszültebb lett; kompromittáló levelek *) jutnak a császár és Básta kezébe, az osztrák matadorokat Kornis Gáspárt lesújtják, Sennyeit keményen megvagdadják Mihály katonái és az e feletti összekocozzanás azzal végződött, hogy aug. 19-én reggel a keresztesmezői táborban Básta Beauri Jakab vallon kapitány által Mihályt megöleti¹²¹⁾.

Básta most már Erdélyben egyedül érezvén magát, Fehérvárra ment s beült a fejedelmi palotába; de onnan nem sokára kizavarta Zsigmondnak aug. 21-iki, Bakóból kibocsátott¹²²⁾ kiáltványa, melyben jövetelét tudatja, a székelyek szabadságát visszaadja, s váratlanul aug. 31-kén Brassóban terem (Bethlen F. V. 46—50. l.) — Básta e hirre Nyárádthöz vonul, s miután a székelyeket sikertelenül szólítja csatlakozásra, a z újan kiállított athnámé¹²³⁾ megérkezését is meghall-

*) Egyik a török császárhoz: „... engemet az hatalmasságod hívsége mellett az erdéliek elárulának, reám támadának és az országból kiszorítának. In én mostan itt a német királ birodalmában vagyok... Ezek közül egy férfiat sem látok, mind asszony-emberek, semmirekellők... Azért in Erdélbe kell mennem ugyan ezen németekkel, azon leszek, hogy mikoron Erdélbe bemehetek, az országot kezembe vegyem és mindenképen mind enmagam s mind Erdél és mind Havasalfölde az hatalmasságod hívségében megmaradjanak.“ „Az havaseli boérokknak így írt volt: Innen az német hadal Erdélbe megyek, ha Isten jó szerencsét ad mind Erdélt s mind Havasalföldet az török császár hívségére térítem, és abban maradok meg míg élek... Ezek az levelek voltak fű okai az Mihály vajda halálának.“ Monum. Hung. Hist. XXX 134—135 l.

¹²¹⁾ Bethlen F. V. k. 43—47. l. Az időre nézve eltérők az adatok. Bethl. F. Simigianus szerint; Deutsche Fundgr. „der Leib des Tyrannen eine Weile umbegraben allda, wird doch letztlich ohne alle Leichzeremonien in die Erde, auf den Feld eingescharen, juxta illud: — Ad generum Cereris, sine cerere et sanguine pauci — Descendunt Reges et sicca morte Tyranni.“ I. 172. és Kulcsár krón. august 19-ére; Istváni sept. 7-ére, Nagy Szabó Ferencz 39. l. Szt. Bertalan napra aug. 24-re teszi. — „Epitaphium Michaelis Vajvodae: Hic jacet ille ferus, latro merus et Nero verus; Cacus atrox Dacus, scelerum lacus ille valachus. Hic qui transibis, bis terve — bis et ibis“ Szamosközi Istv.

¹²²⁾ Miko Erdélyi Tört. Adatok I. k. 313. l. Ercdetije a gr. Lázár Miklósféle gyűjteményben (M. jegyz. szerint).

¹²³⁾ „Diplomata Portae Ottomanicae juxta Principatum Transylvanicae collata, quae siquidem tam a datoribus saepe, quam a sumptoribus saepius lacsa, intra tamen re-

ja, (Nagy Szabó Ferencz 69 – 70. l.) s pusztítva, rombolva, égetve huzódik Deézs mellé erősített táborba.

Báthori bejövetele egész Erdélyt mozgásba hozta: a régi kipróbált hősök mindenütt seregeket teremtettek elő; Temesvár és Oláhország felől, török, tatár segédcsapatok jöttek; ¹²⁴⁾ úgy, hogy csakhamar tekintélyes sereg élén vonalt be Zsigmond Gerendenen át Kolozsvár felé Bástia ellen, — kitől most könnyen megtisztíthatta volna az országot. De az ő sorsa a volt, hogy születésétől bukásáig a jézsuiták bábjátéka legyen és azoknak káros befolyása alatt nemcsak könnyelmű, zsarnoki és ingatag politikai tettekre ragadtassék, hanem a végén haza és nemzetárulással határos eljárásra vetemedjék.

Midőn Torda mellett táboroztak, Filstik Péter kolozsvári tanácsos azon izenetet hozta, hogy Rudolfnak egy követe náluk van, azon ígérettel, hogy Rudolf Erdélyt átadja Zsigmondnak, csak a török-tatár seregeket küldje ki. A tanácsosok csett lát-

volutionem centum et decem annorum alternatim dabantur hoc ordine: Sigismundo Bathori, secundo Portam reconciliatori — Szultán Mehemed, ki Szultán Murád fia, ki... — Az erdélyi vajda, ki a Messiást követő nagy fejedelmeknek exemplárja... Báthori Zsigmond (kinck vége jó legyen)... midőn alkalmas időközé Erdélyben csendesen uralkodott volna, és felséges cleink szultán Szolimán császár idejétől fogva, sem Erdélynek, sem annak várainak ártalmára, senki a mi directiónk alatt levő hadak közül sem mozogna, sem intendálna, sőt... az intiólák békével volnának, a bécsi király seductiojával fascináltatván, éretlen felfuvalkodással, emyi esztendőök alatt vött fényes Portán javainak háládatlanság lőn tőle hálája, mert illetlen dolgokkal a lincán kívül hága, melyért hosszas privatioval, a széken kívül álla s országa is békételenséggel — abba, a mitől féle, akada. Végre mindezek után vétkes botlásait megbánván, hogy büncei azoknak cathalogussából kivonattatnának, s újabban erdélyi vajdaságának annuálnék, melybe az erdélyiek is acceptálván, — hogy betülhetne s megerősítettnek — könyörge — természeti okosságának dictamenje szerint már ezután a fényes Portához való hűségét méltósága fundamentomának agnoscálván, a hositilitásnak kerengő útjáról reclinalva, a hűségnek királyi útjára való recursusra kötelezvé magát. Ezek szerint, világ királyinak...“ etc.

¹²⁴⁾ Erd. Tört. Ad. I. k. 185—186. l. — Deutsche Fundgr. I. 225...

Örökké emlékezetes marad, hogy midőn az öreg Borbély György Déváról jöve, három pasával egyesülten Fehérvárt a vallonektól visszavette és a fejedelmi palotát, levéltárt, sirboltokat stb. feldúlva, elékteleníve, kira olva talál-ták, azt mondá a tomesvári pasa: „Ezt nem törökök, hanem feleitek tették.“ — Nem lesz érdektelen ide jegyezni az Istvánfi XXIX. f. és Kattona XXVII. 137. l. által igazolt, Esztergom megadásáról szóló 1595-iki följegyzést: „Turcae antiquitates omnes, quas olim ibi invenerunt, religiosissime servarunt, nec non imagines pulcherrimas intactas, quas Germani misere et turpiter, primo ingressu spoliarunt.“ Megemlíti még Bethlen F. V. k. 59. l.

tak a dologban, s nov. 23-án Kolozsvár megostromlásával feleltek. Mig az ostrom folyt, Zsigmond az utolsó, de leggyalázatosabb alkudozásokba s perfidiába elegyedett. Egy Marietti Antal nevű jézuita — ki hozzá a goroszlói futáskor csatlakozott — azóta folyton ösztökélve most végre rávette, hogy őt Básta-hoz küldje Erdély visszaadásá-
sa felett alkudozni, (Magyar történelmi tár VI. 260. — Erdély tört. Ad. I. 185—86); minek első eredménye az lett, hogy midőn erejével szemben Básta meg sem állhatott volna; Szent-György napig fegyverszünetet kötött vele.

Zsigmondnak ezen eljárása kvalifikálhatóan. Most, midőn egy harcztábor erdélyi — s tekintélyes segély sereg volt körülte; nyíltan az országgal tartva, a törökkel levelezve, s tőle pénzt, katonát elfogadva, maga körül az összesemereztant magyarság jajjait halva, — kik a vallonok és „ebhajduk“ kiüzéseért esengtek, — most ő titkon egy jézuita útján alkudozik, hogy ez annyiszor eladott, megcsalt jószágot ismét gyilkosai kezére játssa. . .

Székely Mózes és mások észrevevén az ország ismételt megcsalását, zúgolódni kezdtek; Zsigmond pedig, hogy háládatlanságainak számát egygyel szaporítsa, Székely Mózes — azon férfit, ki kétszer megmenté, fejedelemségébe visszahelyezte, s most is legfőbb támasza volt, — nov. 29-én bezáratta, nehogy titkos működését megakadályozza.¹²⁵⁾ Az ostromot megszüntette, előbb Dévára, onnan januárban Brassóba ment, hol április 1-ig maradt.

Az ország két részre volt szakadva; a Marostól északra a Básta hadai pusztítottak, sereztették, ostromolták a városokat, várakat; ¹²⁶⁾ délen — mintha ellenség földén lettek volna — Zsigmond seregei a szász városokat vitézték. (D. Fundgruben I. 175. s köv. lap Bethlen F. V. Lip. XI. a 64. lapot követő szá-

¹²⁵⁾ Csákinak — ki Zsigmonddal egyetértett — mondá Székely: „Híven szolgáltam minden életemben, de az én hív szolgálatomnak ez a jutalma; de a mi most rajtam, holnap te rajtad történhetik.“ — „És így kimen-
vén az házból, egy szoros kéményes házba viszik, és őrizőt adnak oda,
meghagyván Sigmund, hogy ha valamit ellene valót beszél, mindjárt levágják. Annakutánna Fejérvárba — Fogarasba — vité-
té . . . Azután circa mensem aprilem, anno 1602 elbocsátották az fogság-
ból . . .“ Erdélyi Tört. Adatok I. k. 209. l. „ . . . egy ideig ott tartatá, de
nem sokára megbáná . . .“ Mikó Fer. hist. 153. l.

¹²⁶⁾ Bethlen F. V. k. XI. Liberben a lapozatlan iven van leírva a
téli hadjáratok pusztítása. Gyalu, Nagy-Almás, Besztercze, Bethlen s több
más vár és város népét szabad elmenetel ígéretével kicsalják, gyalázatosan
levégik . . .

mozatlan iven). Básta miután az északi várakat német őrséggel megrakta, seregének többi részét Szilágyságban hagyva márcziusban Szathmárra ment.

Zsigmond azon ürügy alatt, hogy neje jegypénzének kiadása felett egyezkedjenek, tanácsosai rászedésével, (Bethlen Farkas V. 80) Bástához küldi Mariettit, Bogáthit és Vas Ferenczet, titkos utasításuk az levén, hogy jöjjön csak Básta, mert ha a császár egy szebb lakással és vidékkel bíró uradalmat ad, mint minő Oppeln, ő ismét kezére adja az országot minden fáradsága nélkül.

Megtörtént tehát az alku újból (D. Fundgruben I. 242. — Bethlen F. V. 87) a császár Zsigmond kívánságára Oppeln helyett a Csehországban levő Lobkovitzi uradalmat adta lakásul. — Midőn mindez tisztán állott a kijátszott tanácsosok s főurak előtt, hallották azt is, hogy Básta kemény lovas csapatokkal közeledik — még pedig két oldalról, hogy az utat Magyarország felől is elzárja: akkor Székely Mózes,¹²⁷⁾ Toldy István s még a mindig hiven ragaszkodó Borbély György is annyira elkeseredtek, méltatlankodtak, hogy Zsigmondot el akarták fogni s törvényszék elé állítani.¹²⁸⁾ Midőn mégis kérdőre vonták őt e miatt, mindent tagadott, s ily kétértelmű nyilatkozatot tett: „ha gondoljátok, hogy valami ellenséges szándékot forgat rajta, menjetek, tegyetek meg mindent, mit csak lehet a hazáért, én semmit sem tiltok meg.“¹²⁹⁾

Székely Mózes e nyilatkozat után hirtelen összegyűjtött 1500 vitézével, a hazafi fájdalom elkeseredésével veti magát jul. 2-án Tövis és Fehérvár között Básta négy ezernyi jól fegy-

¹²⁷⁾ Székely csak egy ideig volt Déván s aztán Fogarasban elzárva: „...de nem sokára megbáná (Zsigmond); ártatlanságát s nagy szükségét látván szolgálatjára, elbocsátá.“ Magy. Tört. Eml. II. oszt. VII. k. 153. l. — Klio III. 383. l.

¹²⁸⁾ Az elfogatás Vajda Miklós — Borbély veje s ntánna Déva birtoklója — ellenmondásán akadt meg, ki a nála tartózkodó fejedelem elfogásával a magyar vendégszeretet megsértését látván, nem vállalkozott, mindazonáltal a titkot szigoruan megőrizte.

¹²⁹⁾ Bethlen F. V. k. 135. l. és Klio III. 385. l. szerint mondá Székelynek: „hogy a fizetett hadakkal, mintha nem ő akaratjából, ütköztek meg Bástával, hogy ha a szerencse szolgálna neki örömet meg is maradna még a fejedelemségben, ha nem, a mit a szerencse hozna azt követné.“ — Erre Nagy Szabó Ferencz 67—68 l. azt jegyzi meg: „És Zsigmond vár vala mégis a szerencsétől valamit, mert bizik vala Székely Mózeshez, hogy feljül fordulna. Mert Székely Mózes magában vakmerő bátor vitéz ember vala és gyűjti vala az hadát, hogy esmét próbáljon szerencsét.“ — S midőn Básta közeledésére Zsigmondtól segílyt sürget: „Ebben Zsigmond semmit sem sietet s nem serénykedék. Milyenhetett az oka, ő tudhatja.“

verzett seregére. (Bethlen Farkas V. 145. s. köv. I.) De bár országlán módra küzdöttek, bár maga Básta Kadácsfalvi Jánostól két sebet kapott; feltartóztatni nem tudták a túlerőt, veretve menekülnek a haza jobbjai, köztük az ifju Bethlen Gábor (a Maroson átusztatva menekülnek), a szélrózsa minden irányában.

Báthori Zsigmond az elveszett ütközet után, jul. 7-kén a Szászsebesnél táborozó Bástához indult¹³⁰⁾ Déváról, és a jajveszékelő menekülők szakadatlan tömege között oly egykedvűen hajtattott tova, mintha mindez nem is érdekelné őt. Szászsebesből Szebenbe mentek és ott utoljára s most már végképpen lemondván a fejedelemségről jul. 20-án*) katonai fedezet s néhány volt alattvalója kíséretében kiindult az országból.¹³¹⁾ Elment a lobkoviczi várba, hol 1613. márcz. 27-ig***) visszavonultan élt, senkitől vissza nem óhajtvá.

„Ime kiirtá a legjobbakat, elfecsérlé a haza vagyonát, az országot koldussá tette s midőn már nincs mit elveszitsen, elhagyja, nyomorultan, megálázva.“ (Szilágyi S. Erdély történelme.)

Báthori Zsigmond eltávozása után Básta bennmaradt s megújítá a múlt évek nyomorait. Az 1602. aug. 23-iki hongyülésen terhes adókat szavaztatott meg és Székely Mózesnek — a haza legönzетlenebb fiának — nótáztatását keresztül vitte. A következő 1603-ik évi jan. 15-iki hongyülésen ismételtlen hűségesküt esikart a rendektől, még pedig azon záradékkal: „hogy az alól őket senki se oldozhassa fel.“ Ugyanez év sept. 9-kén Déván megnyitotta az országgyűlést e szavakkal: „Kegyelmet akartok-e vagy igazságot?“ s a remegő rendekért kérő Kornis Boldizsárnak azt feleli: „Jó, majd igazságot szolgáltatok a négy-szeres esküszegésért.“ Az osztrákház régi hívének Sennyei Pongrácznak közbenjárására végül ki volt adva a kegyelem s azután törvényalkotás rendes módjától eltérve „res olutiokat“

¹³⁰⁾ „És kezébe adá magát Bástának az ügyefogyott, álhatalatlan szegény ember.“ Nagy Szabó Fereucz hist. 73. l.

¹³¹⁾ Enyedi Pál éneke 221. l. — Bethlen F. V. k. 164—165. l. Utazása is le van írva. „Onnat mene ki Csehországba, Litomericen elcsérelé országát: e lön utolsó cseréje.“ Mikó Ferencz hist. 155 l.

*) Szilágyi S. Erdély Tört. II. k. 30 l. Benkő Transsylv. IV. fej. 241. l. Az országból kivonult jul. 25-án „most már ugy, hogy hazájába többé vissza ne térjen . . .“

**) Kővári: márcz. 7. Benkő Transsylv. 241. l. „Obiit Ann. 1613. 27. Mart. postquam ingentes calamitates inconstantia sua et vario mire animo in patriam invexisset.“

adott ki, és ez által Erdély alkotmánya*) fel lőn függesztve. Az alkotmány ellen intézett első támadás miatti elkeseredés segítő elő azon mozgalmat, mely Székely Mózes fejedelemségét eredményezte, ki „Az elvért, melyet Zsigmondnak kellett volna képviselni — de melyet ő kiját-szott, elárult — mint hős küzdött, s mint áldozat esett.“ Az ő küzdelme törte meg utját azon áldásosabb és dicsteljesebb korszaknak, mely Bethlen Gáborral kezdődött és o végig üldözött népnek nyugalmat, e sokszor eladott s megalázott országnak tekintélyt és nyomatékot adott.

* * *

Ezekben igyekeztem Báthori Zsigmond történetét, élete folyamát, korát és tetteit — mint jellemének s politikai irányának kinyomatait feltüntetni, az egykori hagyományok, vagy azok nyomán írt későbbi kútfőkből.

Bár feladatomnál fogva, számtalan mellékkörülményt s főbb eseményekből kiágazó fejleményt mellőzve, csak a fontosabb s jellemzőbb eseményeket igyekeztem egy képbe önteni, — és így természetesen kimerítőnek nem mondhatom dolgozatomat; mégis egyszerűen rámutathatnék e tények összességére: imo Zsigmond jellemének kinyomatai, mert Demosthénésnél meggyőzőbben beszélnek a tények. Ha pedig „a politikai küzdelmek és érdemek egyedüli mérvadója az eredmény:“ úgy csak Zsigmond politikájának házat és nemzetet végpusztulással fenyegető eredményeire kellene mutatnom, hogy azok szóljanak helyettem. — De mielőtt végleges búcsút vennénk Zsigmondtól, szóljunk még pár szót jellemről s politikájáról.

Ha igaz, hogy „nevelés által leszünk embereké“, úgy mindenek előtt Zsigmondnak nevelését kell megtekintenuk, mint azon talajt, melyből jellemének, „emberségének“ kellett kinőni.

*) „Kérlelnére s az önmagára hozott ítélet alapján életét és vagyonát visszanyeri a nemesség, de ennek negyed részét készpénzzel kell, hogy megváltsa. A meg nem jelentek s a brassói csatában elesettek vagyona lefoglalatik. Vám, harminczad, dézsma, ő felsége hirtokába szállnak. A hűtlen városok a cath. vallásra térnek, megszenteltnek s birájukat többé nem választhatják. A jelenlevők menedéklevelet kapnak.“ Szilágyi S. Erd. Tört. II. k. 43. l. Decz. 27-én adta ki a meghívót Bástá az 1604 jan. 25-én Kolozsvárt tartandó egyet. országgyűlésre, hol Erdély alkotmányának teljes megdöntése s az egész belkormányzatnak osztrák tartományok módjára átválttatása czéloztatott. — Az egésznek érdekes és körülményes leírását adja Szilágyi Sándor a „Kemény Zsigmond társaságban“ felolvasott „Az első alkotmány-közbzés Erdélyben“ című székfoglaló értekezésében, 1879. nov. 9.

Atyja Báthori Kristóf, Zsigmond születésekor bár nem nagyon idős, de „betegeskedésre hajló“ ember volt; a mellett István fejedelem bonyolult ügyei, később a rábizott fejedelemség által ideje, ereje annyira igénybe volt véve, hogy családja körének s épen gyermekei nevelésére igen kevés időt szentelhetett. Anyja igen áldott jó nő lehetett, s kis leányát mint az anyamadár mindig szárnyai alatt tarthatta; de fia nevelése a kor fogalmai szerint a tudós deákok és udvarmesterek dolga lévén, arra nem nagy befolyást gyakorolt.

Korán meghaltak mindketten s mielőtt Zsigmond a gyermekkorból kilépett volna, idegenek, — még pedig nyelvben, szivben, gondolkozásban és érzésben idegenek — gondozása alá került.

A mint egyik történetírónk mondja: „olasz s egyéb idegen nemzetek conversatiójában neveltetvén, a magyar humor benne megromlott, muzsika s egyéb haszontalanságra fordítá elméjét.“ — [Cornelius Nep. Epaminondas I. cap. e szavait juttatja eszünkbe: „... ne alienas mores ad nos referant neve ea, que ipsis leviora sunt, pari modo apud ceteras fuisse arbitrentur. Scimus enim musicen nostris moribus abesse a principis persona.“] — Az öreg Gálfi bár jó akaratu hazafi — de minden egyéb volt Zsigmond mellett, mint nevelő; az ő jó igyekezetét s patriarchális intézkedéseit feltétlenül ellensúlyozta, sikerükben a minimumra szállította, a másik bizományos nevelő, a lelki atya: Leleszi.

Korunk egyik legnagyobb paedagogusa azt mondja: „Ne feledd, hogy a nevelés czélja: egy önmagát kormányozni tudó lény fejlesztése“. Zsigmond e tekintetben környezetének természetesen áldozatul esett. Különb is a jezsuita elv: „összeczavarni mindent, hogy végre mégis hatalmába kerítsen,“ természetes, hogy a nevelő és gyontató czimen körüllevő páterek mindent elkövettek, hogy lelkületében örökös zavar legyen, hogy azt teljesen hatalmukba kerítsék.

Elidegeníteni öreg gondviselőjét, ki gyakran kikelt a férfiatlan s magyar szokásokkal nem egyező időtöltések ellen; bizalmatlanságot oltani a rokonok és befolyásosabb országnagyok iránt, hogy azokban mindmegannyi trónkövetelőt, ellenséget lásson; korán megizlettetni oly örömeket, melyek az erkölesi érzéket eltompulni, a testi erőt korán kimerülni segítik; végig nézetni a kivégeztetéseket, hogy a milliók javáért dobogni hivatott ifju sziv elfásuljon, — és e mellett folyton sugni fülébe a reá várakozó hatalom nagyságát; meggyűlöltetni a szabad gondolkozást vallási és politikai téren — úgy tüntetvén fel a protestánsokat és szókimondó jó hazafiakat, mint veszélyes forra-

dalmárok; hizelegni az alig fejledező tehetségeknek, az önhittség és nagyravágyás ébresztésére — s másfelől gyáva meghunyászkodást, babonás félelmet vegyíteni a hit malasztjai közé: hogy a gyónószék lelkének fogháza s a papi tóga akaratának s gondolkodásának vitorlája legyen; ez volt célja azoknak, kik korán kezükbe kapták a gyermek fejedelem nevelését, — és e céljukat hazánk nagy veszedelmére teljes siker koronázta.

Nekik egy testben léleekben félszeg emberre volt szükségök, hogy magokat befészkelhessék Erdélybe, hogy missiójukat ez országban — mely addig a szabadságnak áldozott — megkezdhessék. Így lett — mint Toldy mondja — „ily kezekben a fiatal fejedelem könnyelműsége kegyetlenséggé, bátorsága oktalansággá, esze hitszegéssé.“

Elvétett intézkedés volt az, hogy már a tanácsurak kormánya idejében, a 8—10 éves gyermekkel iratták alá az okmányokat s így a legfontosabb fejedelmi jog gyakorlásával az uralomvágyat ébresztették. Nagybátyjai magok készítették elé a gyermekuralomnak később torkukra forrt veszélyeit; mert azon reményben, hogy majd korlátlan befolyást nyernek fölötté és az állami ügyekben: ők készítik részben elő a kormányzó-ság megszüntetését, — miből a lett, hogy a mi befolyásuk volt is elvesztették s apró felkapott hízegők és jézsuiták osztottak a Zsigmond bizalmában, olcsó kegyeiben. Ebből következett, hogy Zsigmond mind inkább ellentétbe sodortatott alattvalói, népe gondolkodásával, érzelmeivel; és mielőtt az önmeghasonlás körjelenségei látszani kezdetek volna rajta, az ország nagyjaival, rokonaival s ezzel együtt Erdély népeivel a fennálló törvényes állapottal már is többször jött meghasonlásba.

Zsarnoki hajlamának első jelét már 1588-ban adta, midőn még nem is kormányzó fejedelem, s mégis az ország rontóinak s azok öszhangzó kérésének a jézsuiták ügyében ellenszegül s egy országgyűlés eredménytelenül kénytelen szótoszlani. Később is csak nagykorúsításának árán — nagyon drága áron — adta belecgyezését s többszörösen megszegett esküjét a megyesi végzésekhez.

Hogy a hálátlanság is korán nyilvánult Zsigmondnál, azt mutatja Gyulai és Gálfi lemeszárlásának megengedése; később Józika áldozatul dobása, Székely Mózes bebörtönzése. „Nyugtalan vére csak két szélsőséget ismert a lázas tevékenységet s a csügetgeg elfásulást.“ Az első jól vezetve hasznossá, dicsővé tette volna uralmát és azt sokoldalú képzettségével, ajánló külsejével, megnyerő beszéde s természetétől gyors felfogásával párosítva, korának kitűnő fejedelme lehetett volna. De így az első alkalommal, midőn felesigázott nagyravágyása, szereplési- és dicsvágya, a higgadt és honjukat féltő hazafiakkal találkozott:

mintegy Tarquinius és Tullia a hon atyáinak, véres hulláin át hajtotta féktelen indulataitól vont kocsiját.

Könnyelműsége, sőt léhaságai, melyekkel a fejedelmi tekintélyt oly sokszor koczkáztatta; ingatagsága, mint egy szándékos rossz nevelés következménye sajnálkozásra indíthat; önmagával való meghasonlásai, korai feslettségből eredő férfiatlansága s az ezzel járó önvád és levertség, szánalmat ébreszthet iránta, — mert míg a vád legnagyobb része nevelőire hull vissza, ifjusága is mentességül szolgál; de teljes férfi korában elkövetett hitelességei, az a kiszámított kegyetlenség, melylyel a legyilkoltak ártatlan családjait sujtotta, koldussá, bujdosóvá tette (1594—5); azon hazaárulással határos — vagy talán azonos — eljárás, mely által Erdély önállóságát, népei szabadságát, az ősi vérrel szerzett alkotmányt egy idegen és zsarnokságáról már ismert hatalomnak eladta; odadobta; azon aljas játék, melylyel a székelységet vére ontására csábítja s később önfeleikkel megszároltatja, szolgaságba veti; azon hitetlen zsarnokság, melylyel a nemzetet saját békéje s szövetségese ellen harcolni kényszeríti, a szuronyok közt kicsikart hűségeskü megszegésére szuronyok közt erőszakolja s ez által a hitelesség sujtoló vádját ellenségeinknek szájába adja; végül azon megrögzött rozszakarát, melylyel népét újra meg újra az idegen zsoldosok vérszomjas rabló hadak zsákmányául dobja: mindezek megboesáthatlan vétkek és nem ok nélkül vonták nevére az egykoruak átkát, az összes történetírók (tán az érdekelt Decsit kivéve) ítéletét s az utókor kárhoztatását.

Vannak életében egyes vonások, melyek mint felvillanó nemes gyöngy, kirívó ellentétben állanak élete sötét alapszínével; de vagy rövid ideig maradnak felszinen, vagy a valóság hitélet vesztve a tettetés üveg gyöngyeiként hullanak vissza a többiek sorába.

A mi politikáját illeti: a munkánk sorain elmondottakhoz keveset adhatunk; mert a fennebbiekben tetteit oly világításban igyekeztünk feltüntetni, hogy abból politikájának érdeme s a felőli nézetünk is kitűnjék. Ha csak pár szóval akarnánk politikájára véleményt mondani, azt mondhatnók: Zsigmond politikája a jézsuiták politikája volt. De ez némi magyarázatot kíván.

Miután a 16-ik század első felében bebizonyult, hogy a török hódítást és terjeszkedést Magyarországon feltartóztatni nem lehet; Erdély különállása s önálló fejlődése lett Magyarország legfőbb reménye, legelső érdeke. Mihelyt e sziget, mely két ellenáramlat hullámcsapásai közül emelkedett ki, egyik vagy másik által elborított: a nemzetiség és alkotmány, Magyarország államisága is elborításnak lett volna kitéve. Ha Erdély

hódítás útján kerül török kézre, belőle az egész ország meghódítása könnyen ment volna, s az is osztozott volna a hódoltság sorsában, az elnéptelenedés és anyagi pusztulásban; ha teljesen osztrák kézre kerül, az udvari absolutismus egész Magyarország vallási, politikai szabadságát úgy semmivé tette volna, mint azt Csehországban tette, s rövid ideig itt is többször megkísérelte.

Erdély hivatása e két felől fenyegető veszély elhárítása volt. Mint különálló kis Magyarország képviselte a magyar állami eszmét, s hol egyikkel, hol másikkal küzdve lehetetlenné tette mindkettőnek a nagy Magyarország elfoglalását, leigázását; és a míg egyfelől minden kínálkozó alkalmat felhasználta a török nyomás gyengítésére s lehető visszaverésének előkészítésére; másfelől őrt állott a Prága és Bécs felől fenyegető veszélylyel szemben az ősi alkotmány felett.

E hivatását azonban, azon idők parancsoló körülményei között csak úgy tölthette be, ha azon békés és türelmő terüvel járó viszonyt, melyben a Zápolyák hagyták, a törökök fenntartja, — ki nem kívánt többet, mint hogy évi adóját megfizesse s ellenségeivel ne szövetkezzenek. Ezt átlátták Zsigmond elődei, átlátták az általa lesujtott vezérférjak, kik bár forrón óhajtották, hogy minél előbb szabaduljanak a kényszeris onyból, de másfelől míg Buda tornyain török lobogó leng, nem látták az időt eljőtnék Erdély sorsát s ezzel a török védelő alatt élvezett nemzeti életpezsgést, a virágzó szabadságot, a szépen fejlődő anyagi jólétet egy kétes kimenetelű s jobb jövővel nem kecsegtető hadjárat kockájára dobni, — nem, annyival inkább, mert látták, hogy Ausztria még magát sem védhetvén, szövetségesét épen nem fogja a török bosszujától megoltalmazhatni, s mert jól ismerték már Ausztria ölelő karjainak súlyát; — Básta előde Castaldo megizlelte.

Az eredmény igazolta óvatosságukat és Zsigmond oktalanságát. Ez időben Europaszerte dühvel és határt nem ismerő szivóssággal működött az ellenreformáció; karöltve járt ezzel a politikai szabadság elleni reactio; mindkettőnek: archimédesi pontjai Róma, Madrid és Prága, Bécs voltak ez időben. Absolutismus egyházi és világi téren, ez volt a jelszó, és ennek megvalósítására, a zsarnok kormányokkal kezét fogva a jezsuiták vállalkoztak. A zsarnokok elnézték a páterek üzelmeit, ezek viszonzásul népeket neveltek a zsarnokság vaspálcájára alá.

Igy akarta Erdélyt is az osztrák udvar kézre keríteni, erre volt Zsigmond eszközül kinézve, ezért volt a fejedelem nevelője, gyóntatója, tanácsos, diplomata, kém és követ egy személyben. Ilyen kezekbe kerülve mi természetesebb, mint hogy Báthori

Zsigmondnak, ki gyermekkorától fogva volt előkészítve az ingatagságra, e politika követőjének, szerencsétlen eszközlőjének kellett lenni.

Alkalmatlan időben, oktanulul végrehajtott elszakadása a töröktől, — bár élete fénypontját e hadjárat képezi — hosszas és kínos veszedelmekbe dönté Erdélyt; Magyarországon nem segített, sőt megnövelte a hódoltságot, mert a törököt egész ereje kifejtésére ingerlé, — végül azt művelte, hogy a nemzetiségek elhidegülése, mely a Básta és Mihály korában annyi anyagot talált, gyűlöletté vált s oly mély gyökeret vert, hogy annak hatása, különösen Erdélyben, századok múltán is érvényesíti magát.

Gr. Teleky Ádám stb. Dobokavármegye főispánjának beszéde 1781—évben.

A mult Időknek, a jelenvalokkal valo egyben vetése, azokból a jövendőknek meg itélése, valóságosan az Életnek Mestere: de az ez előtt tsak a meg aggodt Vének homlokára, mintegy bolyog gyanánt függesztetett, már ma pediglen majd mindenünkben tapasztalható, régi Időknek vaktában valo emlegetése, s. Sohajtása, a jelenvaloknak pedig jól meg nem fontolása, gyakran azt cselekeszi; hogy ez efféle kedvetlen képzelődések fellege miatt, a jelenvalo jot is ne érezzük, illetőleg ne betsüljük, sőt azzal, a mit abból, mind jelenvalo, mind jövendőbéli hasznunkra fordíthatnánk, vagy nem élni, vagy vissza élni, láttassunk, és így sokkal méltobb jussal azon szokott panaszlo Szavainkat késő Maradékinkra is által botosssuk. Be boldogok valának a' régi Idők; be boldogok régi eleink; ha a' különben a' Főnek eleit üstökkel, hátul pedig kopaszson festeni szokott alkalmatosságot el nem szalasztották volna. Boldog Ember, Boldog Nemzetség és Társaság az, a ki jelenvalo időt, a valóságos látásnak egyenes ponttyából vizsgállya, s. az el multakkal minden bal ítélet nélkül egyben hasonlítja, és a maga hasznára fordítani tudja.

Ha mi, a mi Édes Hazánknek történt Dolgaiban jól felnyílt szemekkel bé tekintünk; annak akár békességes, akár háborus Környűállásait, a mi időnkben valo Dolgokkal, Állapotunkat, régi Eleinknek Állapottyalval egyben tésszük; vétkeznénk a bölts Isteni Gondviselés ellen, vétkeznénk a mi Kegyelmes, és minket minden maga kiméllése nélkül védelmező Fejedelmünk ellen, ha' mi magunkat Eleinknél boldogtalanobbaknak lenni allitanok. Volté ugyan is valaha, a két Magyar Hazának oly sokáig tarto Békessége? mint a mellyel mik tsak